— Невже з них ніхто не вцілів?

Командир ні до кого конкретно не звертався із своїм запитанням і тому члени екіпажу мовчали. Лише Головний Мозок корабля безпристрасно відчеканив:

— Голуба планета, третя планета в системі Жовтої зірки, що входить у Місцеву Зоряну систему, на жаль, мертва, — у слові "на жаль" ніякого жалю, звісно, не відчувалося. Мозок вжив його чисто автоматично. Розумних істот, які населяли дану планету, більше немає.

Командир з трудом відірвав зір від оглядового екрана і стомлено відкинувся на спинку глибокого крісла. Члени екіпажу, як і перше, зберігали мовчанку і вона була красномовніша будь-яких слів. Заплющивши очі, Командир пучками пальців масажував через повіки очні яблука. В центральній рубці запанувала тиша, тільки чути було, як рівномірно цокотів хронометр, відраховуючи корабельний час та з шерхотом, схожим на шепіт, працювали електронні прибори. На численних табло й у віконечках шкал, змінюючи одна одну, миготіли цифри та спалахували різнобарвні лампочки контрольних індикаторів.

"Невже з них ніхто не вцілів?.." — подумав Командир і зітхнув.

Міжгалактичний корабель ілірійської цивілізації на планетарних двигунах закінчував дев’ятий виток, як зненацька серед чорних згарищ, що тяглися внизу на тисячі й тисячі кілометрів, серед гігантських міст, перетворених в бетонне кришиво з погнутими балками й покрученою арматурою, що вже заростали бур’янами і де блукали не то дикі звірі, не то здичавілі свійські тварини й кружляли якісь чорні птахи; серед жовтих пісків на місці родючих нив і садів, серед пусток, де іноді пропливали обвуглені кістяки дерев (все, що лишилося від колишніх лісів); серед усього цього руйнівного хаосу раптом мигнув на оглядових екранах крихітний, зелений — неймовірно зелений! — п’ятачок життя.

— Квадрат 075–012! — доповів Головний Мозок. — Єдиний оазис Голубої планети, який пощадив катаклізм!

— Підготувати експедиційний планетохід! — розпорядився Командир і в голосі його забриніла слабка надія. — Зі мною полетять Штурман і Біолог. Решті членам екіпажу залишатися на своїх місцях і далі здійснювати обліт планети, шукаючи уцілілих людей.

Зелений острівець унизу зник, наче втік від корабля, знову потяглися згарища з обвугленими кістяками дерев, зруйновані міста, зарослі бур’янами, і невдовзі корабель пірнув у ніч. Через сім хвилин вже над східною півкулею він вирнув з ночі й, сріблом спалахнувши в яскравому сонячному промінні, вийшов на десятий виток. Як тільки-но попереду, далеко внизу вигулькнув зелений острівець й потрапив на оглядових екранах в координаційну сітку, планетохід оранжевим птахом відірвався від материнського тіла корабля і пішов по спіралі на планету.

Через кілька хвилин він сів у центрі квадрату 075–012.

Першим по відкинутому трапу на поверхню Голубої планети зійшов Командир, зробив по ній кілька кроків, вдихнув на повні груди повітря і застиг. Легкий, теплий вітерець із запахом весни маяв його білою бородою, яку Командир дав слово не голити доти, доки він не повернеться на Ілірію. За ту бороду члени екіпажу звали його Дідом. А втім, він і за віком був за всіх удвічі, а за декого і втричі старший.

Штурман і Біолог теж спустилися.

Під ногами зеленіли незаймані, ніким не толочені смарагдові молоді трави, галявину оточували рідкі дерева, між якими стояли навскісні сонячні стовби. Трохи віддалік у затишній долині буйно квітували сади — певно тут якраз була весна. Між деревами, поспішаючи в долину, стрибав з каменя на камінь і розсипав у повітрі світлі бризки струмок. Цінькали

якісь пташки, було тихо, сонячно і тепло. Про щось своє потаємне, жебонів на рівнині струмок.

— Командире, ми оглянемо оазис!..

Командир кивнув. Штурман та Біолог зникли між деревами, а він сів у траві, далі, не втримавшись, ліг на спину і заклав руки за голову. За останні півстоліття — а стільки тривав стрибок до цієї планети — йому вже добряче набридли штучні трави і штучні дерева, штучне небо і штучне сонце на фоні відеоморя і відеогір на третьому ярусі корабля і він залюбки випростався на справжній — щонайсправжнісінькій! — траві. Дивився у справжнє голубе небо, по якому плинули рідкі білі — і теж справжні! — хмарки. Біля нього пурхали справжні метелики і невгамовно тріщали в траві якісь комахи.

— Як на Ілірії, як удома… — пробурмотів він сам до себе і сумно йому стало, так захотілося побачити рідну планету.

— Командире?!! — почувся раптом збуджений голос Штурмана — молодий і дзвінкий, адже йому всього лише двадцять літ (він народився на кораблі). — Ми знайшли їх…

— Кого?.. — не обертаючись, ліниво запитав Командир.

— Ну їх… аборигенів. Двох…

Командира наче хто підкинув, незважаючи на вік, схопився блискавично і легко — як колись у молоді свої літа.

Штурман і Біолог, ніяковіючи — аборигени були геть голі! — вели до нього юнака і дівчину. Але чому аборигени голі?.. Командир розчаровано присвиснув: дикуни?.. А такі ж обоє статуристі, гарно складені. Вона довгонога, з в’юнким станом, визрілими дівочими грудьми, він теж фізично добре розвинений, з тренованим тілом. Дивно… Обом літ по

сімнадцять-вісімнадцять. Та попри все, одного погляду на них було досить, щоб переконатися: люди Голубої планети такі ж біологічні істоти, як і вони, ілірійці. Наче брати…

— Здрастуйте, брати наші по розуму, — почав було Командир і осікся. Голубі очі аборигенів були виряченими і безтямними. Вони то щось белькотіли недоладне, то моторошно сміялися. А лиця їхні, як придивився зблизька Командир — наче у діда з бабою.

— Вони божевільні… — буркнув Біолог, тримаючи за руку дівчину і відвертаючи почервоніле обличчя від голого її тіла.

Командир зробив ще один крок вперед. Юнак, дико вирячивши білки безтямних очей, шарахнувся вбік, а дівчина, навпаки, хитнулась до Командира і зареготала. В її голубих очах не було нічого ані розумного, ані просто людського, а на зів’яле, баб’яче лице її дивитися було тяжко.

Командир м’яв в кулаці бороду.

— Треба подивитися на екрані, що в них у пам’яті, — зрештою, вирішив.

При першій же спробі завести їх до планетоходу, аборигени почали агресивно пручатися. Впираючись ногами, вони гримасничали, рикали по-тваринному (дівчина намагалась вкусити Біолога за руку) і довелося їх вгамовувати струменем біокаталізатора. А вже тоді завели їх до планетоходу і всадовили у крісла, що, автоматично зачинившись, полонили аборигенів. На голови наділи їм спеціальні шоломи з системою найрізноманітніших датчиків і увімкнули апарат, що вмів читати, списувати і передавати на екран — але вже в образах і картинах — біополе мозку, його пам’ять. Командир натис на пульті тумблер із написом "Пам’ять".

Екран засвітився і відразу ж на ньому попливли ті видива, що закарбувалися в пам’яті аборигенів до катаклізму. Судячи з уривчастих (часом і не зовсім чітких) картин, що змінювали одна одну на екрані, молоді люди мешкали у якомусь напрочуд гарному і сонячному місті на березі теплого, синього моря… Білі будинки з верандами й мармуровими колонами, пишна південна зелень, всюди квіти, на площах і вулицях такі веселі, смагляві люди… Та ось аборигени дико зойкнули в кріслах і на екрані спалахнув жахливо-сліпучий смерч.

Командир мимовільно відсахнувся від екрана — страшне то було видовисько, як в пил, у ніщо перетворювалось білокам’яне сонячне місто й на очах згорали охоплені жахом люди.

— Досягти такого рівня розвитку і знищити себе?

Командир рвучко вимкнув екран і сидів якусь мить, тручи пучками пальців очні яблука — останнім часом вони чомусь почали боліти, особливо, коли він хвилювався. На екран йому більше не хотілося дивитися, все вже зрозуміло і так.

І Командира чи не вперше за все його життя зрадила витримка.

— Зітріть!!. — крикнув він поспішно й водночас ніби злякано.

— Що?.. — не збагнув Біолог.

— Все, все!!. — відмахувався Командир, наче від себе хотів відігнати ті жахні картини, зняті з мозку аборигенів. — Все, все зітріть з їхньої пам’яті. Всі жахи, загибель цивілізації! Все, все!.. З такою пам’яттю вони не можуть жити людьми!..

Біолог простягнув було руку до пульту і завагався.

— Як же ми тоді пояснимо їм, де поділися люди?

— Я сказав: зітріть все, все!.. — І Командир, важко звівшись, вийшов із рубки планетоходу.

Минула доба за місцевим часом.

Роззувшись і опустивши босі ноги в прохолодну воду струмка. Командир сидів на теплому камені. З душі ніби спадав гніт, натомість душу огортала світла, журна печаль…

Над ним пурхали метелики — жовті, лимонні, білі, аквамаринові… Тріскотіли в травах якісь комахи, десь у верховіттях дерев галасували птахи і ніщо не нагадувало в квадраті 075–012 про ту страшну катастрофу, що спіткала людство Голубої планети.

Гули бджоли…

"Як на Ілірії… — мружачись до сонця, думав Командир і посміхався — мальки в струмку тикались в його босі ноги і лоскотали їх. І відчував він себе безтурботним хлопчаком на далекій звідси Ілірії, навіть бачив себе на березі маленької степової річечки, у якій він, перепечений на сонці, з облупленим носом, купався до синіх пухирчиків і ловив рибу…

Почувся дзвінкий сміх.

З-за дерев вибігли юнак і дівчина.

На ній — коротенька біла суконька і така ж безрукавка, світле волосся перехоплене червоною стрічкою, юнак був у шортах — це вже жіноцтво корабля потурбувалось і призодягло молодих аборигенів.

Дівчина, сміючись, перебігала від дерева до дерева, ховалася за стовбурами, а юнак ганявся за нею… Командир замилувався ними, відзначивши, що обличчя в обох стали такими, якими вони і мусили бути

— молодими, ба, навіть, гарними. Але дещо наївно-дитячими, безжурними.

— О, наш дідусь! — загледівши Командира, підбігла до нього дівчина і, сміючись, погладила його по бороді. Та зненацька якась тінь майнула по її безжурному личку, брови піднялися на чоло, переломилися з подиву. — А ти… чий?.. — вона намагалась щось пригадати. — Чому я раніше тебе ніколи не бачила?

— Бо ми прилетіли до вас зовсім недавно.

— Звідки… прилетіли? — озиралась дівчина.

— Ну… з неба. Точніше, із сузір’я Оріона. Там є планета Ілірія, точнісінько така, як ваша. А ми, значить, ілірійці.

Дівчина задумалась, накручуючи на палець пасемко світлого волосся.

— А хто такі… Ілірійці?

— Ну… люди, — Командир намагався говорити з ними, як з дітьми, котрі вперше після тяжкої хвороби відкривають для себе світ білий. — Такі ж люди, як і ви, тільки ми прилетіли з іншої планети.

Дівчина недовірливо засміялась.

— А хіба ви — птахи, що літаєте?

— Майже. Ми — космічні птахи, — і кивнув у небо, де в голубизні якраз пролітав, роблячи над планетою черговий виток, космічний корабель. — На ньому ми здолали безмежні простори космосу, які відділяють наше сузір’я Оріона від вашої Жовтої зірки.

Молоді переглянулись між собою і певно нічого не збагнули.

— А хто такі… люди? — раптом запитав юнак, запитав серйозно, уважно дивлячись на Командира.

— Люди — це ви. Ти і твоя подруга, — м’яко відповів Командир. Юнак якусь мить думав, а тоді швидко запитав:

— А люди — хороші?

— Ну… як тобі сказати, — Командир м’яв бороду в кулаці і говорив обережно. — Є, звісно, й погані, але… Але в цілому люди хороші.

— Ми — люди!.. Ми — люди хороші! — вигукуючи, хлопець і дівчина побігли у видолинок, у сад, що був у білому цвітінні.

— Командире, контакт з такими аборигенами встановити неможливо, — підійшов Штурман і присів поруч на камені, як тільки-но Командир жестом запросив його присісти. Більше ж людей на цій планеті немає. — Командир кивнув на знак згоди головою, але не зронив і слова, тому Штурман, помовчавши, говорив далі: — Двоє на спаленій планеті не виживуть, адже у цих двох немає ані звичайного житейського уміння, ані тих знань, яких ще до катастрофи досягла їхня цивілізація. Вони навіть не знають, хто вони і чийого роду-племені. — Командир все ще мовчав, зайнятий своїми думками, тільки кивнув і Штурман знову заговорив: — Залишається одне з двох: або кинути їх тут напризволяще і вони здичавіють на своїй планеті, або забрати їх із собою.

— На Ілірію? — здивувався Командир.

— А тож ще куди? Вони житимуть із нашим народом і згодом стануть справжніми ілірійцями.

— А хто ж тоді залишиться на їхній рідній планеті? Штурман знизав плечима.

— А… ніхто. Голуба планета віднині й навічно стане безлюдною.

— Ти жахливі слова говориш, мій юний друже! — насупив білі брови Командир. — І говориш їх байдужим тоном, майже механічно, як наш Головний Мозок, — і взуваючись, сердито бурчав. — Як це планета людей стане… безлюдною? Вони, — і кивнув у сад, де гуляли юнак і дівчина, — єдина брунька спаленого громом дерева життя цієї планети. Розумієш — єдина брунька. Остання! Розпуститься вона, викине листячко, а згодом і пагінець, що виросте в гілку, а далі в дерево — вціліє тутешнє людство. А засохне остання брунька — все. На ній обірветься ланцюжок розумного життя в системі Жовтої зірки.

— То що ж робити? — Штурман дивився на нього запитливо і водночас з повагою, чекаючи від Командира єдиноправильного рішення.

А Командир чи не вперше невиразно знизав плечима і чи не вперше у своєму житті не міг дати точної і мудрої відповіді.

— Я одне знаю: ані забрати їх із собою ми не можемо, ані лишити їх тут напризволяще… теж не можемо.

Міжзоряний корабель ілірійців уже був готовий до старту.

І хоч він ще робив витки навколо Голубої планети на планетарних двигунах, та в систему керування його маршових двигунів Головний Мозок вже увів платинову стрічку з курсом корабля до сузір’я Оріона. Всі системи, всі його контрольні блоки доповіли Мозку про готовність № 1, а він, у свою чергу, теж доповів Командиру про готовність № 1. Передстартову сирену було поставлено на позначку "120 хвилин" — рівно стільки часу залишалося до того, як будуть увімкнені маршові двигуни.

Востаннє Командир і члени екіпажу (крім чергових) спустилися на планетоході в квадрат 075–012 — треба було вирішити, що робити з двома уцілілими аборигенами планети.

Та ніхто не встиг ще й слова мовити, як Командир зненацька сказав:

— Я залишаюсь тут! На Голубій планеті. Назавжди.

Приголомшені ілірійці мовчали, бо не йняли віри почутому.

А Командир говорив жорстоко і говорив жорстоко про самого себе:

— Я старий і живим мені вже ніколи не долетіти до рідної Ілірії. Так, так, і, будь ласка, не сперечайтесь зі мною і не запевняйте мене, що я, мовляв, ще молодий… Молоді ви і то повернетесь додому через півстоліття сивими і старими, а на що розраховувати мені? Хіба на те, що у спецкапсулі ви привезете на Ілірію мій труп?.. Хоча, звичайно, не виключена можливість, що я і живим дотягну. Трапляються ж у нас довгожителі, які дотягують до ста двадцяти і більше літ, але… Але краще не ризикувати. Я потрібний тут, на Голубій планеті, адже без допомоги, двоє врятованих нами тутешніх людей — хлопець і дівчина — загинуть. А з ними назавжди урветься тоненька ниточка розумного життя Голубої планети. Ілірія нам ніколи не простить, що ми кинули братів своїх по розуму напризволяще.

Помовчав і закінчив, як риску підвів:

— Ми і вони — з різних планет, але ми і вони — Люди. Тож і мусимо простягати одне одному руку Порятунку.

І стало їх на сплюндрованій Голубій планеті уже троє.

А в дзвінкій високості неба срібним птахом линув корабель.

Ось він зненацька застиг.

"Вимкнули планетарні двигуни і зараз увімкнуть маршові, — встиг подумати колишній командир того корабля і в ту ж частку секунди на місці срібного птаха раптом з’явився жовтувато-вогняний еліпсоїд. А коли він розвіявся — срібного птаха у піднебессі не було… Він зник, і зник навічно, стрибнувши в чорний морок космосу. І ледве його колишній Командир встиг це усвідомити, як невидимий корабель був уже за мільйони і мільйони кілометрів від Голубої планети.

І збагнувши те, командир в одну мить постарів літ на сто.

Наче білим інеєм вкрилась його велика голова, він зігнувся і мовби аж зростом поменшав. Вітер бавився його білою бородою, колошматив її і зоряний капітан на очах ставав просто дідом, просто старим… Та незборима, всеперемагаюча сила життя, що нуртувала ще в його дужому тілі, здолала миттєвий відчай і тугу, він випростався, в очах його під кущуватими білими бровами спалахнули затяті вогники….

— Що з тобою, дідусю? — підбігли до нього хлопець та дівчина і на їхніх безжурних обличчях з’явилися перші емоції — співчуття і турбота за старого. — Тобі зле?

— Ні-і… тобто вже минулося, — надсилу посміхнувся старий. — Нічого, нічого, ми ще поборемось, — і обняв молодих за плечі. — Оскільки віднині ми будемо жити разом, то давайте, нарешті, знайомитись. Я — Бог. Ну, ім’я в мене таке — Бог. Звичайне чоловіче ім’я на Ілірії, досить там поширене.

— Бо-ог… — м’яко й співуче протягла дівчина, ласкаво зазираючи старому в очі. — Бо-ог… Яке в тебе гарне ім’я.

— Бог, — повторив про себе юнак, повторив зосереджено і навіть аж врочисто. — Тепер я знатиму, що ти — Бог і що ти всемогутній, адже ти вмієш літати у небі, як птах.

— Вже не маю на чому літати, — розвів старий руками. — Корабель мій далеко-далеко звідси… Але ми так і не закінчили ритуалу знайомства. Як вас звати, діти мої?

Хлопець і дівчина переглянулись, плечима знизили.

— Ти ж казав, дідусю, що ми — люди.

— Звичайно, ви люди. Але без імен не годиться. Адже від вас почнеться нове людство на цій планеті і ви, діти мої, станете колись новому людству прабатьками… Ось тільки як вас назвати?.. — старий задумався, мнучи в кулаці сиву бороду свою. — Ваших імен я не знаю, тож назву вас ілірійськими… Ти, сину мій, — повернувся до хлопця, — віднині і назавжди будеш зватися Адамом. Сина мого на Ілірії так звати… — вмовк і довго та німо у небо дивився і сльоза, викотившись із його ока, впала на білу бороду і спалахнула проти сонця крихітною веселкою. — А доньку мою там, — показав у небо, — звати Єва. То ж і ти, єдина дочко Голубої планети, будеш віднині і назавжди зватися Євою… І буду я з вами жити, і буду я вас учити, як жити, і буде мені здаватися, що нікуди я не літав, а доживаю свій вік при дітях своїх…

— А для чого… жити? — пильно дивилась на Бога Єва.

Старий погладив її по голові.

— А щоб рід людський більше ніколи не вмирав на цій планеті. Бо ми з вами люди, а люди — то є найбільший скарб у Всесвіті, — задумливим поглядом обвів долину. — А цей куточок вцілілого життя на планеті назвемо… давайте назвемо Раєм. Таке ім’я носить місто на Ілірії, звідки я родом. — І вже зовсім весело запитав: — Заперечень не буде?

— Хай буде Рай! — сказав Адам.

— Хай буде Рай! — сказала Єва. — І хай завжди з нами буде дідусь Бог.

— О, то в нас уже й сусіди з’явились! — радо вигукнув Бог, показуючи на взгірок. — Виходить, ми не самотні…

Адам з Євою оглянулись.

Над високим, але геть висохлим деревом, що вмерло певно вже давним-давно, кружляли два чималі білі птахи — червонодзьобі і червононогі, з чорними перами на кінцях великих крил. У дзьобах вони тримали по сухій паличці. Хазяйновито оглянувши вершок дерева, птахи вмостили в розвилці двох гілок принесені палички, що стали основою майбутнього гнізда і, заклекотівши, полетіли за новим будівельним матеріалом.